

В українському мовознавстві теорія мовної картини світу і відповідні дослідження лише починають розвиватися і набувати актуальності. При цьому вивчення і відтворення цього складного мовного феномена проводиться як у загальному, теоретичному [11, 3], так і вузьких, структурно-концептуальних аспектах [6, 4]. Слід, однак, констатувати, що українська лінгвістична теорія мовної картини світу, як і методологія її опису та репрезентації, перебуває лише на початковому етапі свого розвитку і потребує значної уваги дослідників.

Література:

1. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
2. Вайсгербер Й.Л. Родной язык и формирование Духа / Пер. с нем. – М.: История лингвофилософской мысли, 2004. – 232 с.
3. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
4. Гуйванюк Н. „Мовна картина світу” українців засобами синтаксису / Українська мова в контексті етнолінгвістичних досліджень // П’ятий Міжнародний конгрес українців: Мовознавство. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 382-387.
5. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Пер. с нем. – М.: Прогресс, 2000. – 400 с.
6. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу. – К.-Івано-Франківськ: Плай, 2004. — 248 с.
7. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 387-415.
8. Новое в лингвистике. Метод глоттохронологии. Гипотеза Сепира-Уорфа. Глоссематика. Вып. I / Ред. В.А. Звегинцев. – М., 1960. – 464 с.
9. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 624 с.
10. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993. – 656 с.
11. Соколовская Ж.П. "Картина мира", Системность, Моделирование и Лексическая семантика. – Кн.4.- Ялта, 1999. – 176 с.
12. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку. Наука и языкознание. Лингвистика и логика // Новое в лингвистике. – М., 1960. – С. 135-198.

І.М.Кучман

ДІЄСЛІВНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ КАУЗАТИВНОЇ СЕМАНТИКИ З КОМПОНЕНТОМ “ЧАСТИНА ТІЛА”

Стаття присвячена з’ясуванню семантики каузативності на основі дієслівних фразеологізмів.

Каузативність – це лінгвістична категорія, що у вузькому розумінні трактується як спричинення певної дії або переходу об’єкта в певний стан, а в широкому розумінні – як позначення цілого спектра причиново-наслідкових відношень, що можуть бути виражені лексичними та граматичними засобами мови. Дієслова, що містять у своєму значенні сему

каузації, називають каузативними. Дослідники дієслова зазначають, що основне навантаження у вираженні каузативності припадає на морфологічний рівень і меншою мірою – на синтаксичний. Однак потенціал каузативності властивий також дієсловам на фразеологічному рівні. Зокрема А.П. Грищенко визначає дієслівні фразеологізми як найбільш поширені утворення в сучасній українській мові (*прибирати до рук; поставити на ноги, світити ребрами* тощо) [6, 230].

Дієслівні фразеологізми з каузативним значенням давно привертають увагу дослідників. Розглядаючи фразеологічні одиниці з каузальним значенням у російській і німецькій мовах, А.Д. Петренко та Т.А. Яценко виділили три групи ФО за ступенем представлення ними причиново-наслідкової семантики, до яких було дібрано українські відповідники з прикладами вживання: 1) фразеологізм, що виконує функцію причинового компонента, тобто іменує явище, яке спричиняє інше явище – наслідок (*від нічого робити, за будь здоров* тощо); наприклад: *Пейсатий корчмар сидить на порозі своєї корчми і від нічого робити перебирає пальцями* (Г. Хоткевич); *А бесіда була, видно, гарячою, бо за якийсь час Сперанський кулею вилетів звідти червоний, як рак, і тут-таки за будь-здоров вибанітував свого ординарця, який перший попався йому на очі* (О. Гончар); 2) фразеологізм, до складу якого входять причиновий і наслідковий компоненти (*заганяти до могили* та ін.); наприклад: *Я тобі кажу, Мотре, що ти своїми вибриками, своїми фантазіями заженеш маму до могили* (Ірина Вільде); 3) ФО предикативного характеру, що відображає певну причиново-наслідкову ситуацію; наприклад, *ось де (у чому) собака заритий* – “саме в цьому справжня причина, суть чого-небудь” [5, 673]) [4, 28].

Т.А. Кільдібекова виокремлює каузативні конструкції фразеологічного типу, утворені поєднанням неповнозначного дієслова з віддієслівним іменником, що містять наслідковий компонент, наприклад: *вводити в оману, викликати страждання, нашттовхувати на роздуми, втягувати в роботу* [2, 17]. Такі і подібні вирази втратили свою фразеологічність і унікальність через часте вживання в мовленні, у словнику їх значення потрактовано як переносне. Деякі дієслова, що входять до складу подібних каузативних конструкцій, виявляють високу сполучуваність із віддієслівними іменниками, наприклад: *викликати* – почуття (*любов, ненависть*), емоції (*смуток, радість*), фізіологічні реакції (*сміх, сльози*) тощо.

На матеріалі української мови фразеологізми з семою каузації не були об’єктом спеціального дослідження, хоч цей аспект ФО представлено побіжно в окремих дослідженнях. Дослідниця фразеологічних одиниць в українській мові О.М. Карауця пропонує розглядати фразеологізми за такою ієрархічною схемою з центром “людина”: 1) психіка людини; 2) біологічне існування людини; 3) людина в соціумі [1, 8]. Розглянуту схему з деякими змінами можна застосувати і при розгляді каузативних ФО, оскільки існування людини характеризується в різних вимірах: фізичному, психічному, розумовому, соціальному. Людина як їх об’єкт, репрезентується у вимірах: розумової каузації (*втокмачувати в голову “спонукати когось до*

розуміння чогось” [5, 136]), психічної каузації (*вивернути печінки* “викликати у когось збентеження” [5, 64]), фізична каузація (*здирати шкуру* “бити когось, спричиняти тілесні ушкодження” [5, 262]), соціальної каузації (*перекласти на чийсь плечі* “змушувати когось іншого виконувати свою роботу, свої обов’язки” [5, 494]). Зважаючи на те, що рамки статті не дозволяють розглянути ФО у повній мірі, аналізу підлягає окремий шар фразеологічного комплексу української мови – фразеологізми з компонентом “частина тіла”. Фразеологізми з компонентом “частина тіла”, які є складовою саме фізіологічного існування людини, ілюструють усі сфери людського буття.

Оскільки каузативні конструкції є виразниками певних каузативних ситуацій, що з’являються в реальному житті завдяки цілеспрямованій дії активного учасника ситуації, вчені зосереджують увагу на антропоцентричні ФО із каузативним значенням.

У працях відомих дослідників категорії каузативності В.П. Недялкова та Г.Г. Сильницького наголошено, що ФО здатні виражати каузативні відношення в конструкціях, що позначають каузативні ситуації [3, 5]. Спричинення, або каузація ситуації, в системі мови може виявлятися, як уже зазначалось, на різних рівнях. На основі аналізу фразеологізмів із семантикою спричинення дії або стану виділяємо чотири групи:

1. Каузація розумових дій, представлена в конструкціях зі значеннями:

а) “спонукати до розуміння, усвідомлення, звертати увагу, інформувати”: *давати ключ у руки; вибивати дур з голови; вивітрити хміль з голови; забити клин у голову (у тім’я); тикати під ніс; знімати полуду (більма) з очей; вкладати (вносити, доносити) у вуха (до вух); втовкти (втовкмачувати) в голову (в довбешку, в макітру); відкривати очі*. Наприклад: *Вона [вчителька] багато чого в житті нас навчила, багато на що наштотхнула, багато на що **очі** вперше нам **відкрила*** (П. Тичина); “*Не ви мені, а я собі виберу пару*”, — *затялася [Орина] на своєму, і ні прохання, ні погрози, ні лупцювання **не вибили дуруців з упертої голови*** (М. Стельмах);

б) “заважати правильному розумінню, сприйманню”: *замакітрити голову; замутити голову; наводити полуду (більмо) на очі; затуманювати голову (розум, рідше очі); паморочити голову*. Наприклад: ***Замутили** любощі та ревності йому **голову**, запив-загуляв воїн і забув, по якій землі ходить* (І. Волошин); *Щось страшне стуманило мій розум, **навело полуду на очі*** (І. Нечуй-Левицький);

в) “вводити в оману, обдурювати”: *дурити голову; замилювати очі; обкрутити довкола носа; замовляти (заговорювати) зуби; запаморочити голову; крутити голову*. Наприклад: *Ну, Крумке просто молодець. Отак **обкрутив довкола носа англійців*** (Ю. Бедзик); *Адже правда, що він уже чимало часу **крутить голову** дівчині, все село знає про це, але весілля він не влаштовує* (М. Чабанівський);

2. Каузація фізичної дії, стану представлена конструкціями із значеннями:

а) “спричинити тілесні ушкодження, побиття, покарати, позбавити життя”: *пустити юшку (кров, мазку) з носа; погріти ломакою (києм) спину (плечі, ребра); почесати спину (ребра, плечі); поламати (переломити) ребра (кістки); списати спину (шкіру); вибити до ноги; відбити (надсадити) бебехи (печінки); нам'яти (накрутити, наскубти) вуха; знімати голову; намити шию (голову, в'язи); пустити собі кулю в лоб (в голову, в скроню); скрутити голову. Наприклад: *За цю газету тобі голову знімуть* (П. Панч); *Ще й досі топче землю Інокентій Гамалія, на старість бороду викохав, як просяний віник, а замолоду парубкам **ребра ламав*** (Григорій Тютюнник);*

б) “призводити до виснаження, знесилення (переважно важкою фізичною працею)” – *обривати руки; вимотувати (висотувати) жили; точити кров (з жил). Наприклад: В нужді та утисках ми бились, А з наших жил точили кров. Над нами багачі глумились, А ми...корилися їм знов* (М. Вороний);

в) “спричиняти інші фізіологічні реакції, зміни у організмі”: *бити (ударити) в голову; пробирати до кісток; вбирати в себе очі; валити з ніг; поставити на ноги. Наприклад: Дбайливі лікарі **поставили їй на ноги** після перенесеного жахливого голодування, після запалення легенів* (А. Хижняк).

3. Каузація психічного стану, представлена конструкціями із значеннями:

а) “викликати позитивні емоції, почуття”: *тішити (веселити) серце; гріти серце; мазати медом по губах; тішити (веселити) око (очі, зір). Наприклад: Самотній Бульба, як корабель у морі, мчить степом, де так недавно **тішили** йому **серце** його синочки, і небо, і безмежна просторинь* (О. Довженко);

б) “викликати негативні емоції, почуття”: *відбирати серце [ї душу]; гнітити серце; вражати в саме серце; давити каменем на серце (груди); допікати (дошкуляти, діймати) до живих печінок (до [живого] серця); замутити серце; прокричати (прогудіти) вуха; протрубити (протуркотіти, протуркотати, протурчати, протуркати) [всі] вуха; різати вухо (вуха); натуркувати голову; об'їсти голову; гризти голову; проточити голову; смоктати коло (біля) серця (за серце, під грудьми); добиратися до печінок (до живого); заморожувати кров (у жилах); колоти (випікати) очі; кидати жарину в серце (в груди); розривати серце (душу, груди); натирати перцю в ніс; розворушити рану в серці; роздерти серце на шматки; ужалити в серце; ятрити серце. Наприклад: *Я вже татові **голову прогризла**, щоб і дітям у школі молоко видавали. Без грошей* (В. Кучер); *Писали [солдати] депутатам у Відень, щоб оступилися за них, а ті вже почали **натирати перцю в ніс**, кому треба* (Переклад С. Масляка);*

в) “викликати нейтральні емоції, почуття”: *брати за серце; виймати серце; виривати з серця; запалювати серце; охолодити (остудити) серце (голову); викинути (викреслити) з свого серця; паморочити голову; крутити голову; запаморочити голову. Наприклад: *Ти такий, що тобі все одно,— образилася Орися ...– **Покрутиш** одній дівчині **голову**, а тоді іншій бісики пускаєш* (Григорій Тютюнник); *Дивився з страхом і надією, бо почував і**

якусь свою провину, ніби й неіснуючу, але яка могла зараз пригасити оцей його порив, ... **охолодити серце** (Ю. Мушкетик).

4. Каузація соціальних дій, станів, представлена конструкціями із значеннями:

а) “допомагати, сприяти комусь у чомусь”: *вести за руку; подавати (простягати) руку допомоги; додавати рук; тягнути руку; розв’язати руки; не давати [і] волоску (волосу, волосині) впасти з голови; витягувати (тягти, тягнути) за вуха; поставити на (рівні) ноги*. Наприклад: *Не раз **витягував** [Віталік] Тоню за вуха по фізиці та математиці. Навдивовижу тямковитий хлопець* (О. Гончар); *Вона тебе ні в чому **за руку не веде**, вона тільки твій розум засилує, щоб сама ти свій шлях познала і, куди тобі треба, добре прямувала* (П. Куліш);

б) “перешкоджати, заважати в чомусь”: ***зв’язувати руки й ноги; підставляти ногу; в’язати руки***. Наприклад: *А є причина, що гніздо комуністів казиться, кленучи Америку: через неї не можна дротом колючим світові **руки в’язати*** (В. Барка);

в) “примушувати, спонукати до виконання певних дій, підкорювати волю”: *брати в руки (до рук); вкоротити руки; обламувати руки; розв’язати язика (рота); прищикнути язика; вкоротити (врізати) язика; зав’язати язика (рота); сковувати язика; вкоротити руки; тягти (тягнути) за язик; перекладати на чужі (на чийсь) плечі (руки); баламутити голову (голову); підбивати на свою руку (руч); важити головою; наступати на горло; пристати з ножем до горла; ламати (переламати, поламати) хребет; прибирати до рук; вибити з голови; поставити на (рівні) ноги*. Наприклад: *Такий несподіваний випадок **зав’язав рота** свекрусі й невістці* (І. Нечуй-Левицький); *Славка **наступала** батькові **на горло** – кинь торгівлю* (С. Чорнобривець). *Нам би другого Мазепу! Той би швидко **вкоротив руки** клятому москалю, – сміявся Явтух* (М. Лазорський);

г) “ставити когось у неприємне соціальне становище, позбавляти чогось”: *топтати (підтоптувати) під ноги; узяти під ноги; вибивати з рук; вибивати козири з рук; видирати з зубів (з рота, з рук, з горла); зв’язувати руки; виривати з рук; затягати петлю (зашморг) на шиї; випхати в плечі (в потилицю); понести на язика; втерти носа; вибивати ґрунт з-під ніг; валити з хворої голови на здорову; стидом повити голову; брати за горло; брати в жменю*. Наприклад: *Як бачите, юначе, поміщик Галаган не марнує часу. Поки ви з мужиками взуєте його в постолі (чи як пак там у того Коцюбинського?) **та в плечі випхаєте** з маєтку, уже й нову спеціальність набуду* (А. Головка); *Як не прагнули заздрісники принизити професора, але нікому з них так і не вдалося **вибити з його рук** владу над молоддю* (З журналу); *Хитрий Гилак **затягував зашморг на Дорошуківій шиї** і переконував, що польський панок робив би те значно гірше* (М. Тарновський).

Своєрідну групу ФО становлять утворення, що містять компонент “частина тіла”, якої в людини немає, такі органи належать тваринам, птахам, риbam тощо. Зазвичай такі фразеологізми позначають відносини між людьми. Наприклад: ***брати за зябра (жабри)** “примушувати кого-небудь виконувати,*

робити щось; настирливо домагатися чогось” [5, 40]; *обтинати крила* “*позбавити кого-небудь високих прагнень, поривань, мрій, змусивши скоритися; приборкати когось*” [5, 450].

Розподіл фразеологізмів на тематичні підгрупи зроблено дещо умовно, оскільки каузативні ситуації пронизують усі сфери людського буття. Сема каузації, властива фразеологічним зворотам, може варіювати семантику фразеологізму, наприклад: *піднімати (підіймати, зводити) на ноги* може означати: 1) “*мобілізувати, організовувати, примушувати кого-небудь активно діяти*” – *На правах помічника комбайнера [Орися] підняла на ноги всю бригаду* (Д. Бездик); “*будити, розбуджувати від сну*” – *Розпучливий брязкіт чавунних затулук, дух житньої соломи ... підняли на ноги сім'ю*. (М. Коцюбинський); 2) “*сприяти одужанню, виліковувати кого-небудь*” – *Лягла і довго хворіла. Ну, потім тиха наша обстановка, тихе життя підняли мене на ноги* (Г. Хоткевич); 3) “*зміцнювати; укріплювати*” – *Гарно послужив людям Степан Кучер, теж шахтар. І землю розділив по справедливості, і владу підняв на ноги, щоб твердо стояла* (Д. Прилюк) [5, 510].

Фразеологічні одиниці каузативної семантики, як і каузативні дієслова, можуть утворювати пари на основі протиставлення каузативного/некаузативного значень. Наприклад: *вибивати ґрунт з-під ніг – пускати ґрунт з-під ніг, вносити у вуха – доходити до вух*. Окрім відношень протиставлення на основі каузативного/некаузативного значень, спостерігається також явище конверсії між фразеологічними зворотами, наприклад: *класти тягар на плечі – тримати тягар на плечах – тягар ліг на плечі*.

Більшість розглянутих ФО функціонують у мовленні в складі ширших одиниць (простого та складного речень), що здатні повно виразити каузативну семантику. Наприклад: *Через дурну голову ногам спокою немає; З чужого клопоту голова болить*.

Відповідно виділяємо два типи дієслівних ФО щодо ступеня вияву каузативної семантики: 1) ФО, що частково виражають каузативну ситуацію; 2) ФО, що повно виражають каузативну ситуацію. У ФО з частково представленою семантикою каузації, можуть знаходити вираження лише компонент наслідку або компонент причини каузативної ситуації. Фразеологічні звороти, що містять лише наслідковий компонент (наприклад, ФО *голова болить, шматок не лізе в горло*), завдяки своїм валентнісним якостям, вимагає з'ясування причини. Якщо фразеологізм представляє лише компонент наслідку, тоді складову причини слід шукати в контексті. Зазвичай компонент причини, якого не вистачає для повної реалізації каузативної семантики, можна віднайти в межах речення, але іноді це потребує залучення контексту. Наприклад: *голова болить “хто-небудь турбується, уболіває за когось, щось”* [5, 156] – *І чого тобі так за всякий дріб'язок болить голова?* (М. Стельмах); *хліба шматок не полізе в горло “хто-небудь не хоче або не може їсти з певних причин”* [5, 778] – *Сон не прийде, і хліба шматок не полізе в горло, коли чекаєш, що ось-ось на тебе впаде град куль і свинцю* (Ю. Збанацький).

У зворотах, що містять лише компонент причини, він виражається переважно прийменниково-іменниковими ФО, однак таких, що мають у своєму складі компонент “частина тіла”, незначна кількість, причому наявність/ відсутність у них саме причинової семантики виявити складно: **через (своє) діряве горло, з сердечної простоти, від повноти серця, за покликом серця**. Наприклад: *Кадрові виробничники з власної волі, за покликом серця навчають молодь працелюбності, майстерності* (З газети) – чому? з якою метою?.

В окремих випадках компонент причини виражається імпліковано, наприклад: **Слова застрягли в горлі** (хтось втрачає здатність говорити переважно через хвилювання, переживання тощо). Частина фразеологізмів не позначає ні складову наслідку, ні складову причини, вони лише містять елемент каузації. У мовленні такі ФО слугують для поєднання певних подій або дій, що розвиваються за законом причиново-наслідкової залежності. Функціонально таким фразеологічним зворотам у нефразеологічному мовленні відповідають дієслівні каузативні зв'язки (як їх ще називають “допоміжні” каузативні дієслова): *забороняти, примушувати, дозволяти, допомагати, сприяти* тощо. Наприклад: **обламувати руки; пристати з ножем до горла; підставляти ногу** тощо.

Повною мірою каузативна семантика виявляється за умови наявності і причинового, і наслідкового компонента. Наприклад: **дуріти з жиру** – поводити себе нестримано, порушуючи моральні норми переважно від недостатків та високого суспільного становища.

Іноді, крім обов'язкових позицій в каузативній ситуації, вираженій ФО, може заповнюватися факультативна позиція, наприклад, **прогудіти вуха** “надокучити, набриднути комусь постійними розмовами, настирливими вимогами та ін. про щось одне й те саме”; **втопити голову (долю)** “знівечити, занепастити життя собі або комусь переважно нещасливим шлюбом”. Інструментальна позиція в контексті може уточнюватись, але в першому прикладі це обов'язково буде словесна діяльність, що спричиняє дошкульність пацієнса.

В більшості каузативних конструкцій позицію суб'єкта-каузатора займає особа. В небагатьох випадках роль каузатора належить неістоті, наприклад, у ФО **ударити в голову** це може бути якийсь спиртний напій [5, 733]: *Вино розбирає, вдаряє в голову, на очі навертаються сльози* (В. Гжицький); у ФО **розпирати груди** це певно якимось сильне почуття [5, 613]: *Радість розпирала хлопцеві груди, пронизувала, здавалось, кожен клітину його молодого тіла* (І. Кириленко). Деякі фразеологізми (*обривати руки*) можуть вживатись як з особою, так і неістотою, що виконує роль каузатора в каузативній конструкції, наприклад: 1. *Дівчатка зовсім обірвали їй руки, вона стомилась, її ноги стали важкі* (Ю. Збанацький); 2. *За день труд руки обірвав, Не міг здрігнути я до рана* (П. Грабовський)

Від суб'єкта каузації іноді залежить значення спричинення; наприклад, суб'єкт-неістота у ФО **голову туманити** передбачає його вживання у значенні “запаморочувати” [5, 727]: *Повітря, наповнене ароматом стиглих*

яблук, **туманило голову** (П. Автомонов). Але суб'єкт-особа в каузативній конструкції буде надавати фразеологізму значення "інтригувати, обманювати кого-небудь, говорячи про щось малозрозуміле, недоступне для чийогось розуміння або явну неправду" [5 ,727]: *Вона думала, що це від серця, довірилась йому, а він тепер, може, вже іншій дівці солодкі слова нашіптує, голову туманить!* (М. Томчаній). У ФО **сушити голову (мозок)** – 1) невідступно з'являтися у свідомості, турбувати, хвилювати когось (про думки); 2) виснажувати кого-, що-небудь; ослаблювати здатність до чіткого мислення, ясного розуміння та ін. [5 ,701]. Пор.: *Не журіться, журба висушить мозок, а ради не дасть* (Л. Дмитерко). *Як швець дубом шкури пересипа, Так нюхари сушать собі мозок табакою* (Укр. присл.).

У небагатьох випадках позиція суб'єкта-каузатора може бути чітко виражена словесно, наприклад у ФО **запаморочити голову** кому "призвести до переоцінювання своїх чи чужих досягнень, можливостей" зазначається, що переважно це успіх: *Синові успіхи запаморочили голову Лукерці Василівні* (І. Сенченко) [5 ,250].

Міжкатегорійний зв'язок каузативності з іншими семантичними категоріями виявляється і на фразеологічному рівні. Зокрема можна проілюструвати зв'язок із категорією мети – **доносити у вуха (до вух)** "повідомляти когось про що-небудь переважно таємно – з метою обмови і т. ін." [5, 215], наприклад: *Коли став Микола завідувачем кафедри, то всі дрібниці, – що треба і не треба – донесли до його вух* (З журналу).

Отже, на основі аналізу дієслівних фразеологічних одиниць каузативної семантики із компонентом "частина тіла" приходимо до висновку, що вони є досить продуктивним засобом вираження спричинення. Основним суб'єктом та об'єктом каузації є особа. Каузативні конструкції, змодельовані дієсловами, експлікують каузативні ситуації, що відображають різні сфери діяльності людини, стани. Це спричинило групування фразеологізмів за значеннями каузації, що знаходить вияв у застосуванні їх до різних сфер буття – соціальної, психічної, розумової, фізичної та інших. Найбільше кількісно представлені тематичні групи: каузація соціальних відношень, каузація психічного стану людини.

Література:

1. Каракуця О.М. Фразеологізми української мови з компонентом "душа" (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2002. – 19 с.
2. Кильдибекова Т.А. Функционально-семантическая категория каузативности в русском языке // Исследования по семантике: Семантика слова и словосочетания. – Уфа: Башкирск. гос. ун-т, 1984. – Вып. 10. – С. 8-19.
3. Недялков В.П., Сильницкий Г.Г. Типология каузативных конструкций // Типология каузативных конструкций. – М.: Наука, 1969. – С. 5-19
4. Петренко А.Д., Яценко Т.А. Сопоставительное изучение русских и немецких фразеологизмов с каузальным значением // Культура народов Причерноморья. – 2003. – N42. – С. 27-31

5. Словник фразеологізмів української мови. / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
6. Сучасна українська літературна мова. / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.

Д.В. Лісничий

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА КОЛОРАТИВІВ З ФІТОНІМНИМИ ОСНОВАМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Предметом дослідження у статті є лексеми та ЛСВ слів на позначення кольору, мотивовані назвами рослин. Об'єктом дослідження є словникові статті “Словника української мови: В 11 т.” і тексти оригінальних українських поезій I половини ХХ ст. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому зроблено спробу аналізу та класифікації колоративів з фітонімними основами, визначено структуру словотвірної парадигми таких колоративів, способи та засоби їх творення, з'ясовано мотиваційні відношення, що лежать в основі їхньої появи. Вивчення назв кольорів є актуальним, бо при укладанні тлумачних словників виникають питання щодо полісемічних слів, їх фіксації. Дослідження такого типу дасть змогу спрогнозувати появу інших колоративів з фітонімними основами в сучасній українській літературній мові. Для виявлення семантичних зрушень у структурі значень лексем на позначення кольору використано поетичні тексти, у яких відображено образні, метафоричні вживання колоративів.

Колір – це конкретна властивість субстанції, відображена в людській свідомості через візуальні відчуття. Колоративи становлять тримірну систему, де кожен колір може змінюватися в трьох напрямках, що характеризують колірний тон (домінуюча довжина хвилі), насиченість стосовно білого (чистий колір або з домішкою білого) і світлість (кількість світлового випромінювання (або відбиття)) [7, 10]. Центром цієї системи виступають основні слова – ядро, якому підпорядковані всі інші другорядні позначення кольорів – периферія. Між колірними тонами не існує різких фізичних і психологічних меж [11, 31; 9, 30; 12, 15].

Лексемам ядерної зони властиві такі ознаки: 1) лінгвістична невідносність, тобто неможливість визначення його мовного значення через інші прикметники кольору (семантична непрозорість); 2) первинність колірного значення за наявності у прикметника номінативно-вивідних (переносних) значень; 3) непохідність основи в сучасній мові; 4) абстрагованість ознаки кольору, позначуваного прикметником; 5) великі дериваційні можливості (здатність мотивувати похідні слова); 6) здатність утворювати форми ступенів порівняння; 7) здатність входити до складу ФО (*дати зелену вулицю, пустити червоного півня*), зокрема, порівняльних конструкцій з колірною основою (але в поезіях також наявні порівняльні конструкції з колоративами периферійної зони, наприклад: *Хмарок рої коси нагадують, Коси її, що по плечах пливуть, Зграями хвиль розливаються*,